TARTU ÜLIKOOL · UNIVERSITAS TARTUENSIS · 1632

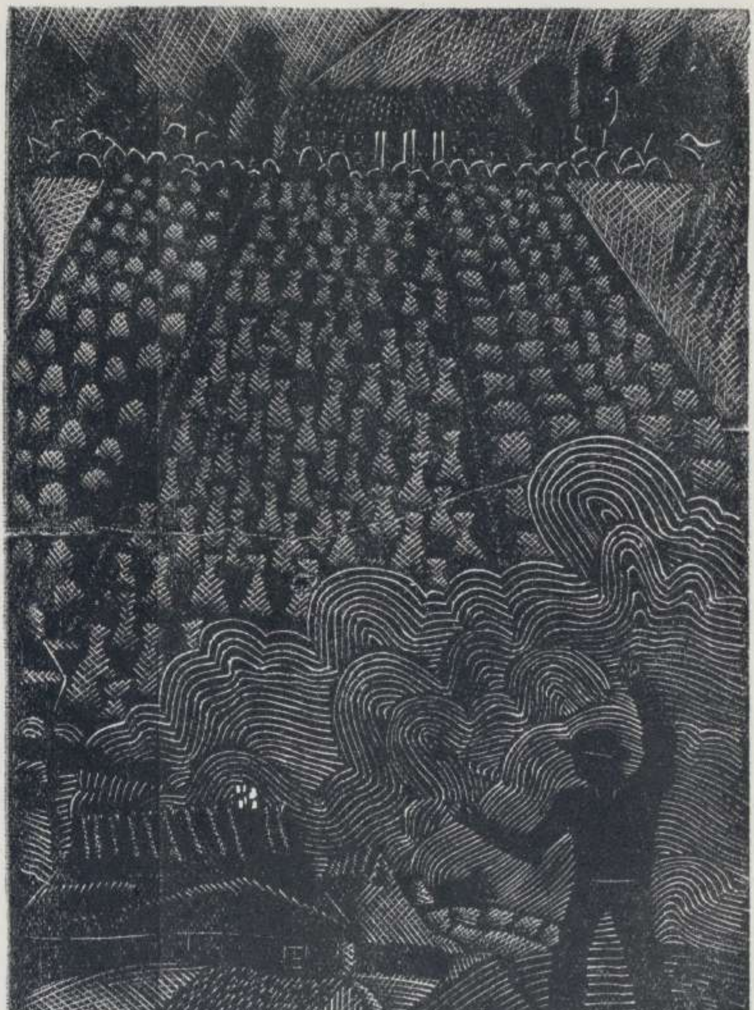
FRIEDEBERT TUGLAS

HINGEMAA

ILLUSTREERINUD PAUL LIIVAK

PÕIM

HINGEMAA

A-12031 II

FRIEDEBERT TUGLAS

HINGEMAA

JUTT SELLEST, ET INIMENE POLE JÄNES,
KES ELAB HAAVAKOOREST,
JA ET MAAKERA ON TÕESTI RASKE

ILLUSTREERINUD
PAUL LIIVAK

RK
PEDAGOOGILINE KIRJANDUS
TALLINN 1941

1900

1

Sügisene päev kaldus õhtule. Õhk oli täis vett, ilm udutas vihma. Olid päevad, mil tee hakkab juba põhjatuks minema. Need on tusase tuju ja rusutud meeleolu ajad.

Noor õpetajaameti-kandidaat peatus keset maanteed ja tõmbas hinge tagasi. Uh! milline ilm! Ja just nüüd pidi ta säärane olema, mil tema oli esimest korda teel õpetajavalimisele! Veel kuus versta. Maa jalge all oli aga vedel, saabastes märg. Milline inetu ilm!

Kuid ainult hetkeks asusid noormehe pähe säärased mõtted. Siis aga kadusid nad kui tolm meretuules. Üks puhang — ja jälle paistis päike ta ajudes ning laulsid kartmatusehääled. Keegi polnud neile piiri pannud ega neid ahelasse tagunud. Suurt õhulossi-muinasjuttu vestsid nemadki noormehele, kes seisis elutee algel.

Juhan Remmelgas läheb rahva sekka: oma valguse viib ta temale, oma jõu ja noorusevaimustuse ohverdab ta talle. Muud pole tal anda, muud aga rahvas ei nõuagi. Olgu, et palka vähe saab; olgu, et tööd palju on, — see on rahva kasuks!

Aastate kaupa on ta sest pimedast, orjuses ohkavast rahvast eemal olnud: talvel elutuid raamatuid tuupides, suvel ajalehekontoris töötades, et aga saada võimalust edasi õppida. Milline orjapõli see oli, milline vaimunärimine!

Remmelgale meenus ta igav, ühetooniline elu. Ainult nagu läbi une mäletas ta pilti kaugest lapsepõlvest — nii udust ja meeldivat: Oli vist kevadine aeg, sest koolimaja nurkades seisid lõhnavad kased. Kortsus nägudega talumehed ja kirendavate rättidega naised istusid reas pikkadel pinkidel. Valge habemega vanamees luges laua taga jutlust. See oli ta isaisa — vana Remmelga Peep.

Juhan seisis vanaisa kõrval ja vaatas, kuis suur sinine kärbes jutluseraamatule laskus ning enesega kogu sõna kattis, nii et

lugeja pidi ta ära hirmutama. Kui aga kärbes minema lendas, siis oli sõna taha imelikult uus punkt tekkinud, mida vist tarvis polnud. Juhanil oli ka meeles, et ta naerma puhkes ja et vanaisa teda selle eest pool jutluse-aega kõrvapidi kinni hoidis.

Kes teab, kunas see oli. Aga vist küll ammu. Vanaisa oli nii hall ja ta ise alles nii noor. Ei tundnud väike Juhan siis veel seda musta muret, mis vahtis talumeeste kortsunud nägudest.

Teine pilt kerkis Juhani mälestuses. Siis oli ta juba küllalt vana teadmiseks, et seda punkti seal tõesti ei vajatud, kuhu sinine kärbes ta jutluseraamatus pani. Vana Remmelga Peep istus tühjas koolitoas pika ristjalgadega laua taga, hoidis halli pead värisevate käte vahel ja rääkis nuttes:

„Ära ajavad... Ei ole enam hea, ei oskavat keeli ega kedagi... Rumal olevat... Sina taevas küll: nelikümmend aastat olin tark ja võisin koolis kõike õpetada, nüüd aga ei oska... Pojakene, Juhanikene, lähme aga vaestemajja: Remmelga Peep on selleks liiga rumal, et veel inimesi õpetada..."

Nagu noaga lõikas see mälestus noormehe rinda: nelikümmend aastat on inimene tark olnud ja lapsi õpetanud; nüüd on ta korraga rumalaks läinud, sest et ta ametnike keelt ei oska!

Juhan Remmelgas jatkas teed ja meenutas oma halli elu. Teisel aastal suri vanaisa vaestemajas, tema aga läks üksi maailma.

Kuid jälle kustusid need kurvad mälestused ja asemele tärkasid tiivulised tulevikulootused.

Juhan Remmelgas — jah, tema on tõeline rahvavalgustaja. Ta teeb hoopis muud, kui enne teda tehtud. Kooli muudab ta ümber. Siin on raamatukogud ja seltsid, koosolekud ning kursused. Kool peab valla südameks saama. Erilise rahvaülikooli asutab ta. Palju on ta neist lugenud: Ameerikas on, Lääne-Euroopas ja Austraalias on neid. Igal pühapäeval sõidab üks või teine haritlane linnast kõnet pidama. Talvel võiks rahvas mitu korda nädalas kokku tulla.

Ja nii ei kestaks üks või kaks kuud, — aastate kaupa läheks see. Uus põlv kasvaks vaheajal üles. Sellele poleks need asjad,

mis Remmelgas esiti vanadele jutustab, kes teab mis imed. Ta oleks neist juba koolipingil kuulnud. Sellele põlvele tuleks palju suuremat haridust anda.

Kuid mis suudaks üks Juhan Remmelgas? Ei, tema oleks ainult tilk vett suures meres. Kogu maa õpetajad ja haritumad inimesed heidaksid ühte. Ja nemad suudaksid ühisel jõul hiigla rahvavalgustamistöö korda saata. Ühendus teeb tugevaks!

Noor Juhan Remmelgas läks kohta otsima ja unistas oma suurest tööst. Palju põles ta rinnas armastust orjakütkes rahva vastu. Kui tal oleks olnud nõiavõim, ta oleks käe üle mudase maa sirutanud ja sellest paradiisi teinud. Kõik oleks ta ümber lükanud ja kõik uuesti ehitanud.

Aga vanad inimesed ütlevad: Julgus ja tahe on head asjad, kuid maakera sa nendega üles ei tõsta: pole obadust, kust kinni haarata. Ja kui ka obadus oleks, jõudu jällegi poleks!

2

Ilm aga piserdas vahetpidamata. Oli vaikne, ja õhku täitis suitsutaoline udu. Aeg oli juba õhtul, ilm õige hämar.

Tee oli libe ja auklik. Küll oli siia kruusa, küll hagu veetud. Kuid suur mõisametsa vari, mis teele langes, sõi selle kõik: päike ei paistnud lõuna poolt peale, tee ei kuivanud kunagi ära.

Teispool teed mustas määratu mudalagendik ja selle kõige kaugemas servas süttis paar tulukest. Oli nii võõrastav, ei uskunudki, et selle porimere taga veel keegi võis elada.

Roidunult jalgu vedades sammus Remmelgas edasi. Metsa nurga juures nägi ta teel midagi elavat end liigutavat. Läbi hämara ei seletanud enam silm, mis see oli. Kostis ainult vee sulin, ohkimine ja ähkimine.

Teljeni mudasse vajunud, seisis keset teed heinakoorem. Nälginud hobune sikutas ja küürakas mees aisa kõrval tõmbas, kuid niisama nälginud ja küürakas heinakoorem ei nihkunud

paigast. Tulija silmis sulasid hobune ja mees üheksainsaks imelikuks kuuejalgseks loomaks, kes väsinult kuhugi rabeles ja sikutas, kuid enam sammugi edasi ei saanud.

„Jõudu!" ütles Remmelgas.

„Tarvis!" vastas küürakas niisama lühidalt, astus siis paar sammu koormast eemale ja küsis äkki: „Kustpoolt oled?"

„Linna poolt . . . Siis ei võta ikka? Ammu juba siin maadled?"

„Tüki aega juba." Mees sülitas pihku ja asus uuesti aisa külge. „No, mõsa!"

„Oot, ma asun teisele poole, ehk jõuame siis paremini," ütles Remmelgas ja läks hobuse nina eest mööda.

„Teie nüüd!"

Remmelgas arvas pimedas nägevat, kuidas küürakas põlastavalt ta näpitsprille ja valget kraed vaatas, mis paistis ülestõstetud kaeluse tagant.

„No, mõsa! No . . . no . . . hopp! . . ."

Vesi sulises ja pori pladises. Koorem kerkis, tõmbus veel enam küüru nagu kass, kes valmistub hüppele, kõikus ja — vajus siis pehmelt edasi.

„Os'sa ilma ime küll!" lausus küürakas, võttis mütsi peast ja pühkis higi. „Eneselgi sai tõmmata, mis siis veel vaene hobune pidi tegema!" lisas ta siis juba poolnaerdes. „Teie ka härra — ja tulete tõmbama!" ütles ta vähese vaikimise järel.

„Tea, mis härra! Olen niisama karjas käinud nagu teiegi," lausus Remmelgas võimalikult lihtsalt, et juba alguses võõristust vähendada.

„Noh, võta kinni, kes see meieaegseist härradest pole karjas käinud! Kui aga pisut paremale järjele jõudnud, siis ei tea enam, kuidas siga jookseb: saba- või ninapool ees."

Mees sülitas. Remmelgas hakkas tema võrdluse üle naerma. Jutt läks lühikeste lausetena edasi. Küürakas päris umbusklikult: kes, kust ja kuhu? Kui ta kuulis, et võõras on õpetaja, läks ta tuju lahkemaks.

Oli juba pime, must sügisõhtu. Lõuna pool pimetas endiselt kõrge kuusemets, teispool teed kadus aga nagu maagi ära: seal

mustas kui põhjatu kuristik. Kuskil kaugel vilkusid tulukesed, kollased ja arglikud.

„Kas Kurukalmu koolimaja veel kaugel on?" küsis Remmelgas.

„No saab nii versta viis," arvas mees.

„Siis pole lootustki täna pärale jõuda. Ses pimeduses kääna kas või kael. Kas te ei teaks mulle siin kuskil öömaja juhatada? Homme hommikul läheksin siis pärale."

„Öömaja? Kurukalmu külas oleks, aga see on ju koolimaja juures. Siin on puha mõisamaad ja kandikohad."

„Kas ei saaks teie eneste pool?"

„Minu pool? Eh, tahate teie siis minu poole tulla! Pole seal teile saksasööki süüa ega sulgpatju magada."

„Arvate, et olen seda enne palju maitsta saanud!"

Remmelga toonis oli midagi säärast, et kandimees hetkeks vaikis ja siis lühidalt lausus:

„Eks lähme pealegi. Vihmavarju ja sooja ikka saab."

Varsti lahkusid nad maanteelt. Vainutee oli veel auklikum ja rööplikum kui suurtee. Koorem hüples ja puutelgedega vanker kägises, nagu kaevates sandi tee ning raske koorma pärast. Tihti panid mehed käed aisade külge, et hobusele abiks olla.

Kuskil ees pimeduses vilkusid kollased tulukesed. Ümberringi oli aga pilkane öö.

„Seal ta on — see meie elamine ja olemine!" lausus kandimees ning osutas piitsaga tulukeste poole. „Seal me elame ses porimeres — kolmteistkümmend kandimehe peret. Igaühel nälg varaks. Täna elad, aga homset päeva ei tea. Vahest võta kott selga ja kepp kätte ning mine. Aga kuhu?"

Vastuseks lirtsus pori jalge all. Tuul oli tõusnud, vihma sadas veel valjemalt. Ei udutanud enam, vaid suured tilgad langesid plaginal mustale maale.

Mehed vaikisid. Remmelgas tundis, kuidas külm vesi külgi mööda jooksis. Särk oli märg. Õlad ja põlved valutasid. Jalad olid kui rasked porikamakad.

„Sajab ka sel sügisel nii mis kole!“ ütles kandimees natukese aja pärast. „Pole otsa ega äärt!“

Ees mustas midagi. See oli kandikoha elamu. Koorem pöördus vaarudes väravast sisse. Õu oli samuti pime. Ainult hämaralt mustasid kahel pool haopinud ja mingid koomitsad.

Siin oli kodu, kuhu inimene aastate kaupa kõik oma vara ja vaeva kannud, ning mis paistis ometi ainult viletsa sipelgapesana.

Uks kiunus ja keegi väljus laternaga. Kollane helk lõi üle mudase maa, kolm valguslinti hüples üle heinakoorma, hobuse ja haovirnade. Oli võõrastav seda näha. Veel viletsam paistis kandimehe ukse-esine valguses.

Kes laternat hoidis, seda ei seletanud silm.

„No said siis kord ometi koju,“ ütles laterna hoidja.

Häälest tundus, et see oli noor mees.

„Egas ma's metsa pidanud jääma,“ vastas tulija pahaselt.

Tuul keerutas korraga vihinal üle maja ja kahistas haopinus.

„Näe maita, või tahab tuld ära kustutada,“ pahandas laternamees. „Sinu tegu küll!“

„Minuga tuli võõras ühes — öömajale. Vii ta tuppa. Kottpime, — lõhub veel näo vastu nurka.“

Üle kõrgete künniste komberdas Remmelgas tuppa. Seal oli palju inimesi, enamasti kõik väikesed. Ehmunult vaatasid nad võõrast ja pugesid nurka.

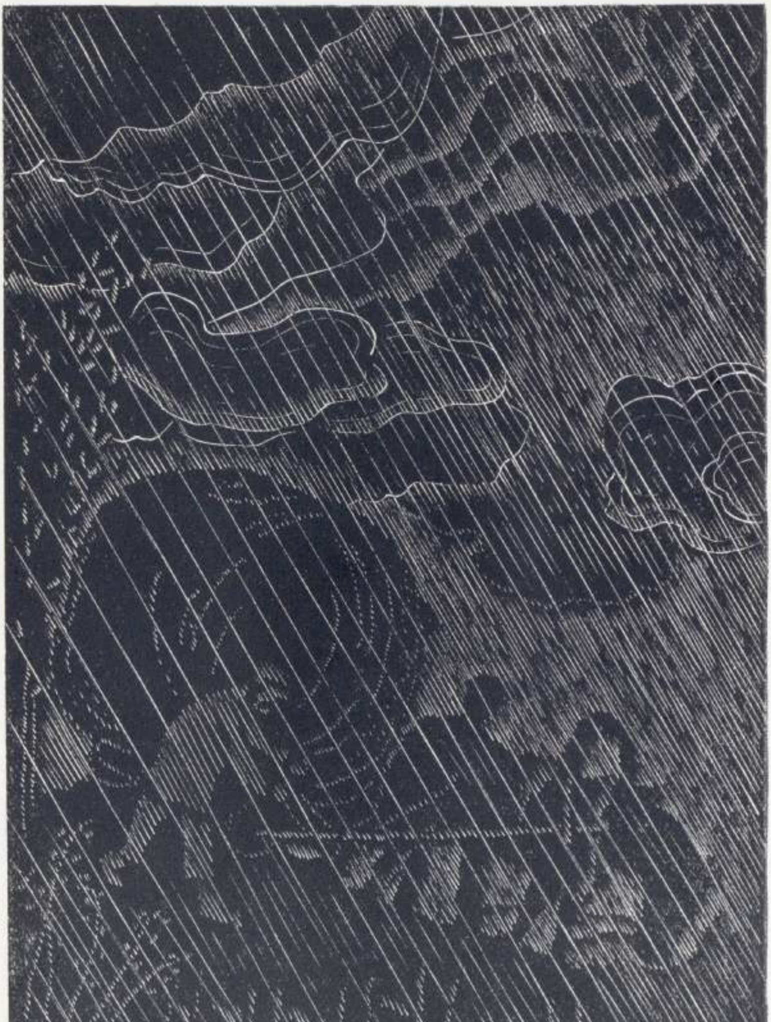
Laual põles pisike ümmara tahiga lamp. Vähe andis ta valgust, palju aga suitsu. Laes, põrandal ja nurkades oli pime. Laste nägudel mängisid kollased varjud. Suure punase ahju kõrval tukkus pingil hall vanamees särgiväel.

Oli nii must, kitsas ja umbne, et Remmelgal esimesel hetkel kippus pea ümber käima. Prillid lõid soojas tahmaseks, pisikesed pisarad tekkisid klaasile.

Ta võttis prillid eest ja hakkas neid pühkima. Nurgast aga vaatas tema poole kümmekond ehmunud silma.

Vanamees noogutas tukkudes peaga, nagu öeldes:

„Nõnda, nõnda on meie elu . . . nõnda, nõnda . . .“

3

— — Nad istusid sööma. Lapsed olid vist juba varem õhtust võtnud ja lamasid nüüd neljakesi risti ühel sängil. Kuid oli näha, et nad ei maganud: nende hallid silmad vaatasid võõrast pool-kartlikult, pool-uudishimulikult. Iga ta liigutust panid lapsed tähele, iga sõna kuulasid teraselt. Ja kui suured naersid, siis naeris neistki mõni julgem.

„Või siis teilgi leivakott kaasas on," ütles kuiv, kolletanud näoga noorevõitu perenaine Remmelgale. „Eks istuge meie juurde ja võtke, mis jumal andnud."

„Mis nüüd jumal kandimehele annab!" viskas mees käega, kui õpetaja laua äärde istus. „Kõik on raske vaevaga saadud. Ei anna jumal meile midagi kergesti. Iga leivaraasukese pärast murra luid ja vala higi."

Ärritatult lõi ta suure puulusika külma jahuputru, kangutas sellest lahmaka ja pistis roidunult suhu. Siis pani ta lusika hapupiimasse, mis seisis puuanumaga keset lauda, ja niisama läks ka piimalusikatäis pudrule järele.

Kohmetult sirutas Remmelgaski käe lusikaga kausi poole, ettevaatlikult võttis ta pudrutüki ja pistis suhu. See oli liivane ja kibe. Kuid õpetaja sõi edasi, kuigi söömine oli vastumeelt: ta ei tahtnud pooleli jätta ega sellega pererahvast pahandada.

Möödus mõni minut vaikust. Tuli värises, peen suitsulint tõusis roovikuist lae poole, mis muutus ikka mustemaks. Nõgised ämblikuvõrgud rippusid taladelt riideräbalaina.

Kollased varjud mängisid pererahva nägudel. Oleks imelik olnud neid inimesi väljastpoolt valgusringi vaadata: kondised pead, pikad soonised kaelad, längus õlad, küürus seljad . . .

Poolpime vanamees toetus vastu seina. Ta hall särk oli rinna eest lahti, särgi-augustpaistis veel hallim rind. Sees aga kõrises miski, nagu oleks seal mingi masin käinud. Pikad soonised käed värisesid ja jõudsid vaevalt suurt lusikat suu juurde tõsta.

Nii istusid nad seal, — ja eemalt näis, nagu oleks salk nõidu metsa sügavuses salatule ümber mingi tähtsa kallal ametis.

TRU Raamatukogu

Sammaldunud kivil seisavad kausid rohelise ja halli vedelikuga ning nõiad liigutavad seda kõverate kulpidega... Ülal taevas särab aga täht ja heidab puulatvade vahelt värisevat valgust... On sügav, sügav öö... ning nõiad keedavad elurohtu...

Kuid laua ümber istusid ainult väsinud, roidunud inimesed. Neil polnud nõiasõnu, et oma viletsat elu ümber muuta. Nagu veskikivi lamas see nende seljas, surus nad maani, ei lasknud hingatagi. Tähtede asemel vaatasid ülalt ahned silmad ja küsisid: „Kas te mitte liiga palju ei söö? Lähete viimaks veel uhkeks..."

„Jah, nii on meie elu!" ütles äkki kandimees nagu unest ärgates. „Jumal ei anna meile midagi, mitte kui midagi. Oma vaev ja oma higi. Ei anna ta neilegi, kes kiidavad, et kõik aina temalt tulevat. Seal on kiriksand, seal mõisnik, — valetavad! Kandimees ja moonakas annavad neilegi, mitte aga jumal."

„Mis sa nüüd ikka!" hakkas naine rääkima. „Ega sina hooli jumalast ega kirikust!"

„Kandimees ja moonakas annavad oma vaesusest," kordas mees mõttes. „Aga sellest jumalast ei hooli nad midagi. Oled neile ainult alatu ori."

„Kurrradid!" pigistas noorem mees, kantniku vend, hammaste vahelt.

Ta noorevõitu nägu läks vihast punaseks ja ta silmad välkusid. Ainult temal näis veel jõudu olevat vihastuda ja viletsale elule vastu astuda.

„Nälg on sul nööriga kaelas," rääkis kandimees edasi. „Maalapp — see kui porihaud. Ja selle eest tee kas või aasta otsa päevi ja maksa maksusid. Ennemalt toitis linagi. Nüüd ei saa ka sellest enam midagi. Mõisnik ei lase maha tehagi: kurnavat maa ära! No tohoo kurat, kas ma ta siis taeva pean külvama? Orja ja orja — ning lauldakse veel: „Priius, kallis anne, taeva kingitus"... Ainult vingerda elu läbi selle maailma vägevate jalge all... Ja teiseski maailmas lubavad nad su tõrvapatta pista, sest et siin isegi süüa tahad..."

„Oh-oh-oh!" ohkas vanamees laua otsas, valutavat selga painutades. „Mis sa hing teed? Ela ja ära piiksata! Ega vastu hakata tohi, poeg, ei tohi!"

„No seda alles vaatame!" ütles noorem mees. „Ega siis meiegi viimased sead ole ja nemad taevas jumalad. Kurrrat, kaua sa ennast ikka puua lased! Nende kaelad on veel jämedamad, — kannavad nööri välja küll . . ."

Ja jälle välkusid ta silmad.

„Mis sa hing teed!" lausus ka kandimees. „Jõud ja võim on nende käes. Ei ole sul kohut ega kedagi."

„Kus sul kohut nüüd!" ütles vanamees. „Ka mina otsisin noores põlves kohut ja õigust. Sada viiskümmend vitsa sain ainult. Ei suuda nendega maadelda. Kus sa nüüd, väike inimene, suure saksaga kohtusse lähed! Ei tule tollest midagi. Kannata parem aga, kannata aga . . ."

„No kaua sa siis kannatad!" hüüdis noorem vend ärritatult. „Kas kord ometi igavaks ei lähe! Poovad sind kogu eluaeg, — ära ei poo ka veel: vintsle kui orgi otsas!"

Hetkeks kostis toas ainult lusikate ja hammaste klõbin, nagu oleks lambakari üle külmunud künni läinud. Viha ning meeleheide välkus kandimehe ja ta venna silmis. Kurja kuulutasid nende tumedad näod. Lapsed aga lamasid hirmust laiade silmadega ja kuulasid ning õppisid — elu . . . Ja otsekui mürki jõid ka nende hinged seda uimastavat viha juba maastmadalast enestesse . . .

„Raske on see meie rahva asi," ütles viimaks Remmelgas. „Oleks laiemal hulgal rohkem haridust ja arusaamist —"

Ta peatus. Kandimees vaatas vihaselt naerdes talle otsa.

„Haridus, arusaamine!" muigas ta. „Ei tea, millest muust sa siin aru saad, kui et su kõht tühi on. Oh, sellest saab iga loll aru! Aga kust süüa saada — vaat, seda ei tea. Haridus — see olla nüüd kõigile lahti. Mis haridust võib aga vaene saada? Seal" — ta osutas lusikaga lastereale — „suur on nende haridus? Hahaa! Ei vanasõna valesti ütle: Kes rikas, see tark. Vaesel aga pole rohkem tarkust, kui et oskab viis ja viis kokku arvata ja teab,

et tal on kümme sõrme, millega peab tööd tegema. Ei ole julgust, ei ole tarkust. Rikas aga oskab sind nõnda nöörida, et sa arugi ei saa, kuidas su krossid tema kotti veerevad. Vahel hakkad isegi naerma, kui osavalt sind petetakse."

„Mis sa seal veel naerad," lausus perenaine, „kui enesel pole särki seljas ega putru kõhus: paljas ja vaene kui kiriku-rott!"

„Nüüd on leibagi," lausus vanamees mõttes, karvast pead kõhnale käele toetades. „Kui mina kasvasin ... siis ei olnud. Aganakakku sõime ... ei olnud sedagi niipalju, et oleks kõhu täis saanud. Olin peres karjas ... vald pani ... ei olnud isa ega ema. Perenaine saatis mind ahju aganakakku matiga välja tõstma: oli nii rabe, et muidu ei saanud ... kuiv ja kale oli. Minul kasukas seljas, vöö peal. „Miks sa kasukaga ahju lähed?" küsib perenaine. „Et lämmi manu ei tuleks," vastan ma. Ise aga toppisin põue ahjus aganakakku täis ... sai paariks päevaks karja juures võtta. Nälg oli muidu ... nälg ... Nüüd on leiba, lapsukesed ... leiba ja kartuleid ..."

„Ei tea, kas need leivad ja kartulid sulle taevast sajavad!" viskas kandimees käega. „Nende eest murdu mõisaväljal päevi tehes kas või pooleks."

„No siis aja end kord ometi sirgu!" ütles noorem vend. „Nemad käänavad su kas või umbsõlme, kui aga järele annad."

„Sõlme käänavad, lapsukesed," mõmises vanamees, „sõlme, nii et oimugi ei liiguta. Mis sa seal veel sirutad! Nende käes on kohus ja õigus. Kes saksa vastu tohib? Ei tohi, lapsukesed, ei tohi ..."

Noorem vend tahtis nagu midagi öelda, viskas aga siis lusika vihaselt lauale, istus nurka ja hakkas pastlanööre harutama. Ükteise järel langesid mudased suuad põrandale, siis pudenesid ka mustad jalarätid maha.

Laste uudishimulikud ja kartlikud silmad ei välkunud aga enam; lapsed magasid ...

4

Enne magamajäämist tõusis vanadel jutt uuesti.

— — „Eh, vahel tuleb mõttesse," lausus kandimees, „et viskan siin kõik maha, reisin Siberisse, otsin enesele tüki maad ja elan kui inimene kunagi. Aga need täid ripuvad mu küljes." Ta tähendas naisele, lastele ja vanamehele. „Üksi oleksin ma, — ammu oleksin juba siit kadunud. Aga kuhu sa säärase karjaga lähed? Reisirahagi pole. Ise roomaksin kas või käpuli pärale, aga mis peavad nemad peale hakkama?"

Kõik olid juba pikali heitnud, lamp kustunud; õhus tundus petrooleumivingu.

„Kui kord juba seal oled," unistas kandimees edasi, „siis pole enam midagi viga. Maa saad hinnata. Kroonu aitab majad üles ehitada. Metsad kubisevad metshobustest: püüa aga kinni ja pane adra ette. Soldatiks enam ei võeta. Mõni leiab maa seest kulda, nii korraga rikas mees!"

Remmelgas naeratas oma asemel.

„Ega see Sibergi ole tõotatud maa, mis piima ja mett jookseks," lausus ta.

„Eks seal ikka parem ole kui põrgus!" vastas kandimees.

„H i n g e m a a on seal, lapsukesed . . . oma maa! . . ." lõõtsutas vanamees.

Tundus, kuis ta hääl sisemisest liigutusest värises, nagu oleks ta midagi öelnud, mida eluaeg hinges kandnud, — oma kõige kallima, kõige suurema mõtte. Hingemaa! Milline sõna, mida ta kõik tähendab! Ta tähendab hobust, lehma, oma peavarju, vabanemist maksudest, vabanemist orjusest . . . Hingemaa! Milline kurvatooniline sõna, mis on kõige raskemail hädaaegadel kui leinakella hääl üle kodumaa kostnud! Lapsed jooksid särgiväel külatanumais, — räägiti: „Kui isa saab hingemaa, siis ostab mulle saapad ja ema teeb püksid." Lapsed sirgusid, käisid mõisa orjamas, — räägiti hingemaast. Inimesed vananesid, surid, — viimne õhkamine oli aga: „Hingemaa!" Terved põlved elasid

lootuses, et kord tuleb „kroonu maa". Uskugi vahetati, et aga maad saada.

„Hingemaa! . . ." ohkas vanamees. „Ära läheks siit . . . Siberisse . . . Krimmi . . . Samaarasse . . . Oleks aga jõudu! . . . Oma põld oleks, ei oleks mõisnikku . . . Oh-oh-oh! . . . Eluaeg olen oodanud . . . Ei näe vist silmad teda . . . Aga küll ta tuleb, kui kuningas kuuleb, et meil nii suur viletsus . . . Tarvis oleks Peterburi minna õigust otsima . . . Aga kes see laseb talupoega sinna? . . . Ei lasta, lapsukesed, läbi pekstakse . . ."

„Mis sealt Peterburistki!" arvas kantnik. „Saksad seal nagu siingi. Kui aga pääseks kaugele, hoopis kaugele — Siberisse . . ."

„Küllap sealgi käskijaid leidub," arvas noorem vend. „Ära karda, et puudus tuleb! Mine sinna maailma taha võõra rahva sekka . . . Parem võta siin teivas pihku ja katsu, kas saad enesele õigust või mitte!"

Pimedas toas tekkis vaikus. Õhk oli raske ja sumbunud.

„Aga mis sa siin teed?" ütles siis jälle kandimees. „20 vakamaad on põldu, 140 rubla võtab ta renti. Päevades tasu talle see raha. Kas see päevategemine nali on! Naise päev maksab 30 kopikat, mehe oma 40. See on raskel suvisel tööajal, päikesetõusust loodeni, 16 tundi, rohkemgi veel, ja kui tükitöö, siis murrad ka öösi pimedas. Ja ega sa ometi siis lähe, kui ise tahad, vaid kui tema kutsub. Enesel seegi viljanatuke variseb või hein kopitab luhas, sina aga kõmbi mõisa poole, sirp või vikat õlal..."

„Tuled koju," lausus naine vahele, ja pisarad kostsid ta hääles, „süda tõmbab valust kokku, kui oma põllulapikest näed. Tööd teed sa selle viljavähekese eest, nii et veri peaks küünte alt tilkuma, aga oma silma all läheb ta hukka. Tänavu oli: oder kasvas õige kange, mäel pani mahagi. Aga mis tast sai! Pani maha, terad pudenesid, hakkasid uuesti kasvama, ja viimaks ajasime kui sõnnikut hunnikusse, tegime tööd, nutsime ja palusime jumalat . . ."

„Ja vandusime!" lõpetas kandimees. „Mis jumalat sa siin veel palud, kui näed, et ta ainult rikast aitab, sinul aga viimse suutäie käest võtab!"

„Mis sa nüüd jälle!“ õhkas perenaine. „Mis see ikka aitab! Oled juba kord vaesusele ja viletsusele müüdud. Ei ole sul kuskilt abi . . .“

„Müüdud?“ põrutas noorem vend. „Ei tea, kes mind siis müünud on? Ehh, kurat! . . .“

„Jumalast on puha . . . Jumalast on rist peal . . . Jumalast on saksad . . .“ oigas vanamees. „Jumalast . . . patu pärast . . .“

Vanakese hääl kustus sosinaks.

Keegi ei vastanud talle enam. Igaühe ajus pöörles pime, raske küsimus: miks on elus nii palju vaeva, viletsust, nälga? . . . millal see ometi lõpeb? . . . kas pole siis enam mingit lootust?

Mõte pöörles ja põletas, aga ei olnud kedagi, kes oleks nendele rasketele küsimustele vastanud. Mõte pöörles ja põletas, kuni laiali veeres ning kustus. Väsinud inimesed jäid magama.

Ainult Remmelgas käänles ühelt küljelt teisele, haududes üht ja sama mõtet. Aga ta nägi, et kandirahvas temast ega tema neist aru ei saanud.

Milles on selle viletsuse põhjus? päris ta unine aju. Kas on nad selle üle kunagi järele mõtelnud?

Mõisnik nöörivat. No on ta siis metsaline, et tal inimese südant pole! Kantnikud võiksid ta kord eneste poole kutsuda ja näidata: Vaadake, härra, nii vilets on meie elu, nii raske meie orjus, nii sandid meie põllud, — kergendage teie, sest muud kergendajat meil pole! Kas ta siis ka selle järel ei peaks aitama? On ta ju ometi inimene! Ta võiks ju endki kandimehe seisundis kujutella. Siis hakkaks tal hale, ta jääks mõtlema ja aitaks viimaks tõesti . . .

Vaja oleks mõisniku ja ta sulase vahel rohkem seltsimehelikku ühisvaimu, — elavad nad ju mõlemad ühest ning samast põllust . . . Haridust ja teadvust oleks tarvis, — see on peaasi . . . Siis muutuks asi, siis jatkuks kõigile leiba ega oleks enam vaesust ning viletsust . . .

Ikka roosilisemaks muutusid Remmelga mõtted, ja nii kerge näis olevat korraga maailma ümber pöörata, — ainult tahta oleks

tarvis! Lõpuks aga ujusid mõtted korratult laiali, ja mees jäi sooja ahju kõrval magama.

Ümber hingati raskelt. Lapsed sonisid läbi une.

Tunni või poolteise pärast ärkas Remmelgas äkki ja sirutas. Uni oli olnud haiglane, kondid valutasid.

Läbi neljanurgelise akna paistsid kaugelt üksikud tulukesed — kui pisikesed tondisilmad põhjatus kuristikus. Seal neis onnikestes oldi veel üleval, tehti veel tööd . . .

Milline sügav, pilkane sügisöö! Kuskil mudalagendikul istuvad inimesed valutavate selgadega ja teevad tööd . . . et ainult oma kõhtu täita . . . seda ahnet, mõõtmatut kõhtu . . .

Remmelgale näis, nagu oleks kogu maakera pind ääretu mudalagendik. Sel lagendikul seisavad pisikesed savionnid punakaskollaste akendega. Mustast, tühjast taevast niriseb külma vihma. Maas läiklevad aga suured mudaloigud, ja onnides kollase tule valgel küürutavad inimesed . . .

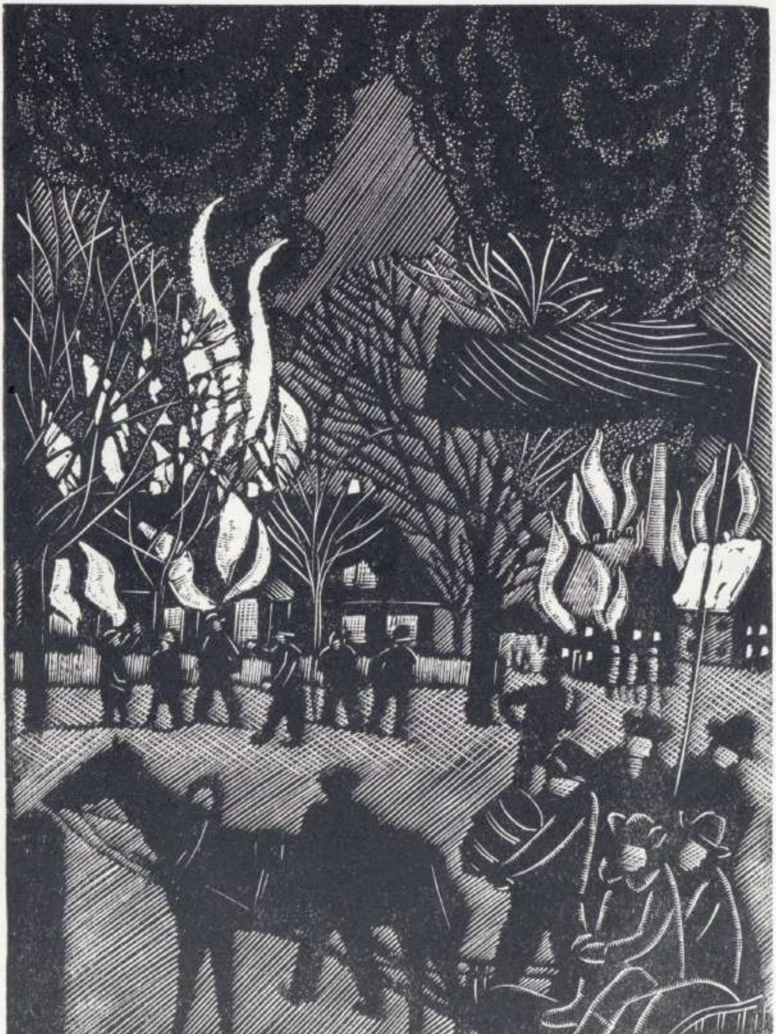
Ikka sajab vihma . . . ikka värisevad ja vabisevad tulukesed . . . ning igavesti teevad inimesed tööd . . .

Kui Remmelgas teist korda virgus, olid tuled lagendikul juba kustunud. Metsa tagant tõusis aga kuu — kollane — verine — nagu metsalise silm, mis luurab, kas veel mõni elab . . . Remmelgal oli hirm, ja ta arvas nägevat, kuidas see metsalise silm ikka lähemale ja lähemale tuli, ning nüüd oli ta juba otse selle mudalagendiku kohal — kollane — verine . . .

5

Kui taevas hakkas valgemaks lööma, tõusis kandimehe pere jalule. Kõik olid veel väsinud, roidunud, unised. Nohisedes ja urisedes kisti poolmädad riidehilbud selga, mähiti mudased räbalad jalge ümber ja nende otsa topiti lapitud pastlad.

Söödi sedasama mis eilegi. Noorem vend viskas kirve õlale ja läks kuhugi tööle. Ka kandimees võttis leivakoti selga ja astus mõisa poole: olid veel viimased päevad teha.

Remmelgas läks temaga kaasa, — oli ühine tee.

„Eh-eh, seda elu!“ ohkas kantnik ja kergitas leivakotti õlal. „Nõnda ta läheb, aga paranemist ei näe kuskilt. Hommikust õhtuni, õhtust hommikuni, kuni viimaks pikali langed ja — kärvad! Uut ega paremat ei tule midagi.“

„Siin on need põllud,“ algas ta natukese aja pärast uuesti ja osutas käega üle lagendiku. „Nagu sea songermaa. Kevadel ja sügisel ei kanna jalga, külvates vajud põlvini sisse. Ega ta muidu olekski kandile antud, kui poleks nii vilets. Aga pead pidama, kui ei taha nälga surra.“

„Kas ei saaks mõnd teist ametit... ükskõik mida... mis oleks aga kergem ja kasulikum?“ tähendas Remmelgas.

„Teist? Mõisa moonakaks saaksin veel, mujale mitte kuhugi. Sinna aga lähen alles siis, kui nöör on poomiseks kaelas... Kui inimene hakkab kord juba pärimäge minema, siis ei aita teda enam kurivaimgi endisele järjele. Te ärge arvake, et ma kogu eluaeg olen kandimees olnud. Ei ole. Olin kord ka renditalu peremees. Naisega sain paarsada rubla ühes, oli ka enesel poissmehe-põlves natuke kogutud. Selle rahaga võtsingi talu. Kuid mis sa maidaga teed! Rent kõrge, vili odav, ikalduse-ajad... Kolm aastat maadlesin ära. Siis polnud enam muud jäänud kui ainult osa talukraami. Ei olnud midagi teha, — asusin kandikohale. Siin orjad päevast päeva ja aastast aastasse, kuid näed, kuidas ikka vaesemaks ning viletsamaks jääd. Talu loomad on ammu kadunud, reed-rattad kaovad, isegi riided seljas kuluvad räbalaiks, — uut aga pole enam kuskilt võtta. Vaesus tuleb! Purele kas või hammastega vastu, — tuleb aga teine ja tuleb! Miski ei aita. Tunned, nagu vajuksid aegamööda rappa, rabeled ja kisendad vastu. Rabelemine ajab veel sügavamale, appi aga ei tule keegi...“

„Kaua siis nii peab vaevlema?“ lausus Remmelgas mõttes. „Kole lugu, tõesti kole!“

„Kaua? Moonakaks tuleb viimaks ometi minna. See on aga viimne koht. Ei sealt enam välja saa, sinna oled nagu tinutatud, või kui lähed, siis ainult veel vaestemajja, — kui vald võtab...

Omale jalale sealt enam ei pääse. Praegu olen siin alles kandimees, olen veel nagu vana usu peale. Teises kohas ei suudaks sedagi. Ei usalda ennast seepärast enam liigutadagi."

Mehed sammusid vaikides mööda rööplikku teed.

„Praegu mõtleb mu vend veel nii mõnegi asja peale," ütles kantnik jälle. „Aga las saab vanemaks, võtab naise, tuleb pere, tervis kaob — küll siis näeme, kui kaugele tiivad kannavad! Moonakaks läheb tema nagu minagi. Kuhu sa kahe palja käega ikka jõuad!"

„Kas ei paraneks siis lugu, kui maad saaks kergemini?" päris koolmeister.

„Eks muidugi paraneks. Aga kust ja kuidas kergemini? Jõudu on ikkagi tarvis. Osta ma ei suuda. Rentida? Noh, mina ju praegugi rendin. See pole rentimine, see on võllas kõlkumine! Ostmiseks on palju raha vaja; rentimisega oleks teine lugu, kui aga maksud oleksid teissugused. Räägitakse, et kui saaks kroonu käest või kui mõisniku rendimaksud oleksid kuidagi seadusega määratud, — siis ikka kergem oleks. Niisama ka hingemaa . . . eks ole teda oodatud küllalt . . . Kuid kes õige annab! . . ."

„Ei tule tollest hingemaast midagi!" viskas Remmelgas käega. „Kui ta ka antaks, ega ta ometi kedagi elata! Seal nälgib praegu kogu Venemaa ühes kõige oma hingemaaga! Setudel on ka hingemaa. Miks nad siis meie juures käivad narusid korjamas? Meil poleks enam kuhugi minna. Ei suuda sel hingemaal elada ega surra."

„Küllap teda siis vähe on, või on maksud liiga kõrged," arvas kantnik. „Aga kõneldakse — Siberis . . . Vaadake, seal saada inimene alles elada! Vahest, kui enam muu ei aita, lähen isegi viimaks sinna . . . Kui aga jõudu oleks! . . . Ei suuda kuidagi pärale saada . . ."

Mehed sammusid sõna lausumata edasi.

Pime, näriv, aastatepikkune näljamõte pöörles kantniku pulstunud peas ning otsis pääsu. Aga seda polnud. Kohutavana viirastus silme ees moonakapõli ja vaestemaja. Neist pole võimalik mööda pääseda. Ehk vahest siis . . . kui ühel heal päeval

koorma alla jääd... või mõisa adra taga hobune su surnuks lööb... või tuleb ise mõni äkiline surm ja teeb korraga otsa peale... nagu rabandus või lendva... Aga siis läheb pere maailma mööda laiali... naine koltub vaestemaja seina najal... lapsed paneb vald karja... vanamees sureb kuskil maanteekraavis... ka naine sureb... Lapsed kasvavad suureks, on noored ja julged, asutavad oma elamist, mõtlevad pilvedele lennata... Aga ei, — seesama kandikoht, töö, vaev ja viletsus ning viimaks vaestemaja ootavad neidki... Ja nii edasi... nagu öeldud: „Orjaks oled sa loodud ja orjaks pead sa jääma", või jälle: „Kes on pandud orjama, see"... ho-ho-hoo!... „orjaku heameelega"... Põlvest põlve, igavesest ajast igavesti...

„Nõnda!" ütles kandimees äkki mõtteist ärgates. „Kas tuleval jüripäeval veel siin olen, seda ei tea. Härra ähvardab renti peale panna. Räägib, et meie olevat rumalad ja laisad ega tulevat sellepärast läbi. Või ähvardab kandimajad maha lõhkuda ja maad mõisa kätte võtta. Aetakse meid, kolmteistkümmend perekonda, maailma mööda laiali. Uut kohta enam võtta ei jõua. Vend tahab ka ära linna minna, — ehk saab vabrikusse. Taevas seda teab, mis tuleb! Mõistaks veel midagi, otsikski. Kuid mis sa, pime ja rumal inimene, teed: oled ainult oma nurka, oma aiatagust näinud, ei oska kuhugi poole pöörata. Võib-olla on mujal maad paremad, rendid odavamad, — kuid kes seda sinule ütleb!"

„Oh, mis see mujalgi!" ohkas Remmelgas, kellesse nakkas kandimehe lootusetu meeleolu. „Kus pole meid, seal on hea."

Mehed astusid jälle vaikides edasi.

Hommik koitis. Vihm oli öösi üle jäänud. Igal pool läikisid laiad lombid. Kõrrepõllud ja künnimaad nõretasid veest. Raagus mets seisis norgus. Kuuldus, kuidas keegi märjas lepikus noori võsusid raius.

„Näe, siin on meie küttemets," algas jälle kandimees, osutades põõsaste poole. „Mõisalt saab kolm sülda hagu, enamasti lepa- ja haavavõsu. Jalal seisab, — toores; raiud maha, paned

virna, — hakkab kopitama, mädaneb, — ära ometi ei kuiva. Mis sa teed säärase risuga! Paned paja alla, — susiseb ja ajab pilli, aurab ning annab suitsu. Tuleb nii välja, et küta rehi, aja haod parsile, kuivata ära, ja alles siis võid samade hagudega reht kütta, et vilja kuivatada. Nali ainult ja muud midagi. Kaevaku siis mõisnik, et kantnikud metsa varastavad! Mis sa muud pead tegema, kui ei taha ära külmata!"

„Kas siis muidu ei saa... õigusega?..."

„Noh, kirikus loetakse küll: „Sina ei pea mitte varastama." Aga ega kandimees läinud säärast käsku tegema! See on mõisahärra tehtud. Üks petab ühte, teine — teist. Mõisnik koorib mind, eks siis mina vasta samaga. Teda peetakse koorimise pärast osavaks majapidajaks, mind aga pannakse varguse pärast vangi. Muud vahet ei ole. Ütlevad aga ja hirmutavad, et pärast surma tulla kõige kurja eest kuri nuhtlus. Kes seda nüüd teab, mis seal tuleb, — või toda keegi on näinud. Aga ühte peab ütlema: kui seal tuleb, siis peaksid seda need hirmutajad küll kõigepealt kartma. Ei näi aga nii olevat. Vaat see paneb sind ennastki kahtlema."

„Kuid usk..." algas Remmelgas.

„Mis see mulle head on toonud? Või ta süüa annab? Uskuda ja käskusid täita võib see, kellel on, mida suhu pista. Aga meie..." Kandimees viskas käega. „Minul pole aega oodata, kuni saan taevas kõhu täis. Mina tahan juba siin maa peal süüa!"

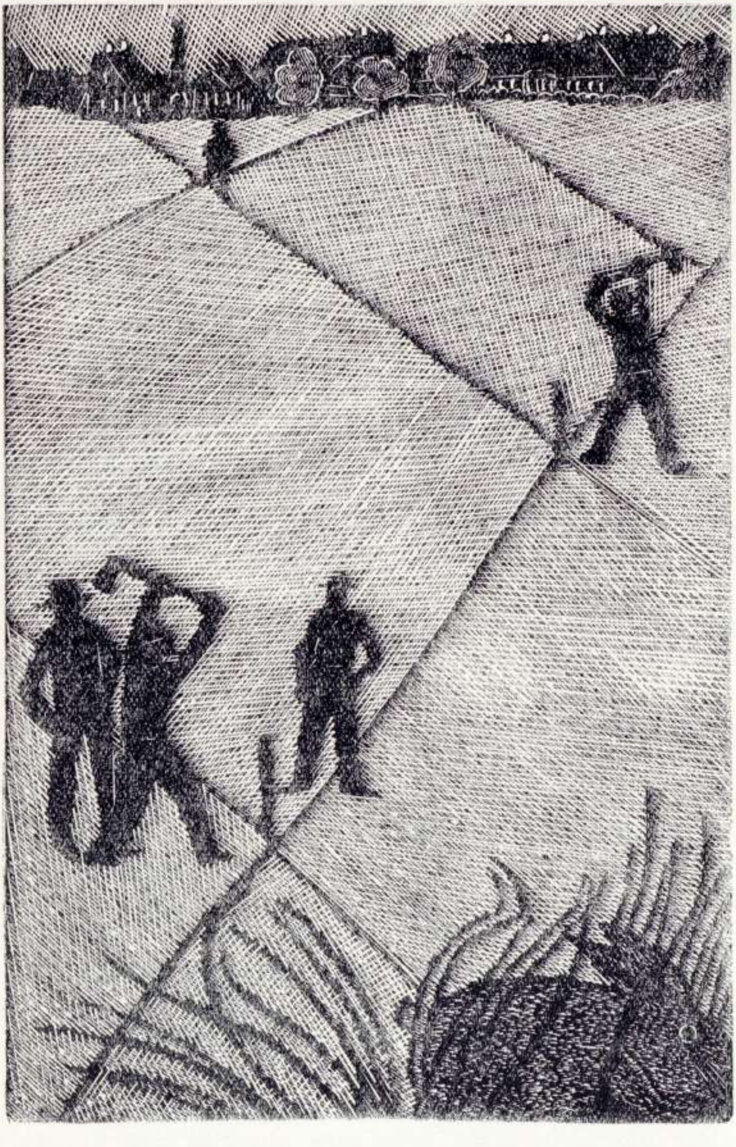
Mehed olid teelahkmele jõudnud.

„Jällenägemiseni siis!" ütles Remmelgas.

„Kus me veel teineteist näeksime!" lausus kandimees, ulatades oma rusket, krobelist kätt. „Eks aga jumalaga pealegi... Iga inimene läheb ise poole, igaühel oma tee... Jumalaga siis, jumalaga..."

Ilm oli juba õige valge.

Remmelgas astus jõudsal sammul mööda mäenõlvakut, ikka roosamaks lööva taevakaare poole. Ja mida kõrgemale ta jõudis, seda enam ta vabanes raskest tundmusest, mis koormas ta südant kandimehe seltsis.

Siin on mingi eksitus, mõtles ta, mingi väär arusaamine elust. Kuid sest eksitusest peab üle saama, need valestimõistmised võitma! Elu muinasjutt muutus ikka heledamaks, ikka kaasakiskuvamaks, ja mees mõtles, kas siis maakeral tõesti pole obadust, mille varal võiks ta üles tõsta.

Talle meenusid kandimehe sõnad: „Küll näeme, kui kaugele tiivad kannavad! Kahe palja käega ei suuda midagi."

Rumalus! Peab suutma, peab! Mistarvis nõnda vingerdada? Peab suutma, peab!

6

— — Aga kokku said nad ometi kord. Ainult kaks-kolm aastat oli kulunud. Nende magamisasemed olid otse kõrvu. Mitu päeva olid nad juba koos elanud ilma teineteist tundmata. Ühel õhtul istusid nad mõlemad aknal ja vaatasid läbi roostetanud raudade välja linnale, kus valitses juba vali ning tuisune talv. Seal ütles kandimees:

„Kas te ei käinud paari aasta eest Kurukalmul koolmeistrikohta otsimas?"

„Käisin küll. Mis siis?"

„Nojaa! Mulle näis juba algusest saadik, nagu oleksin teid varem näinud. Te olite siis minu juures öömajal."

„Mis? No vaat, see on alles kokkujuhtumine!"

Ja kogu selle päeva õhtu ja veel mitu päeva pärast seda oli neil palju, palju juttu.

— — „Vaesus ja viletsus läks ikka suuremaks," kõneles kandimees. „Paljud rääkisid, et maad saab, mõisu jagatakse. Olime meiegi kihamas: maad tahtsime! Kuidas sa hing elad ilma maata! Põllu-inimene oled, ega sa siis jänese kombel haavakoort näri ja sellest ela! No mõtlesime meiegi, et kui tuleb maa, siis pole enam mingit häda. Läksime mõisa, ütlesime härrale, et vaata, jaga maa ära! Mis sul temast niigi kasu, — varandust nõnda, et sead magagu paberrahas. Meie aga ei tea, mida suhu või selga panna. — Ütles, et ega mul tolle vastu suuremat olegi,

aga laske ma mõtlen veel. Mõtles teine ja mõtles, aga kahe päeva pärast oli kümme kasakat mõisas. Sügasime siis kõrvatagust: No kurat su sisse! Ega sina küll heaga anna! Niikaua lubad, kui jõud meie käes; oled aga sina võimumees, siis pühi suu puhtaks. — No arvasime ja arvasime, et kui sa, sunnik, ei anna, ehk siis annab kroonu või võtame ise.

„Pääsis siis mujal jaht lahti, läks puha kui suits. Tuli meilegi salk mehi, — moosekandid ratsa ees, teised taga, punased lipud seljas, laulavad:

Mõisad põlevad,
saksad surevad;
mets ja maa on meie oma...

„Lõid keldris viinavaatidel põhjad alt, kopsisid sakste majas asjad puruks ja pistsid tule otsa. Ise aga läksid jälle lauluga minema.

„No mõtlesime siis meie, et ega paremat aega ikka tule: saksad on läinud, mõis on üksi, — jagame maa ära. Kui kroonu kord jagamisega meile jõuab, on vahest kevad ammu käes, ei saa enam õigel ajal vilja maha teha. Või kuidas selle kroonu jagamisega õieti on: kas tema teab, kui palju kellelegi tarvis või missugune tükk parem või halvem; tuleb veel tüli ja pahandust; parem teeme ise asja ära. Läksime siis väljale, jagasime maa ära, panime kupitsad üles: vaata, Jaak, see saab sulle, aga see, Märt, sinule... No hea oleks olnud, ega nuriseda midagi, kui ilma saksuta ja maksuta, — mis sa veel kaebad!"

„No millega lugu lõppes?" päris Remmelgas.

„Millega ta siis lõppes! Teisel päeval tuli sõjavägi. Minu vend poodi üles; kaks meest lasti maha; teistel tõmmati tukast kinni ja valati igaühele oma paarsada ära. Mitmed on veel praegu siin kinni. Seal nüüd on su hingemaa! Tarvis teda ju on... oi, kui tarvis! Aga kuidas sa ta kätte saad?"

„Milles teid siis süüdistati?"

„Meie olevat mõisa põlema pannud, olevat mässajad! No mis mässajad meie oleme? Maad tahame ainult! Taevas

halasta, — inimene tahab süüa, no kust sa seda süüa võtad? Ei tohi süüa tahta, — oled mässaja..."

Ja kogu õhtu kuulas Remmelgas kandimehe kurba juttu maast, et seda ikka tarvis on, aga kuidagi kätte ei saa... Mõlemad lamasid nad kõrvu ja vaatasid vangikambri tahmase lae poole. Ja kui nad vait olid, siis mõtles kumbki oma murtud, purukstallatud elule ning tumedale, aimamatule tulevikule.

„Mispärast siis teid siia toodi?" küsis kandimees Remmelgalt unetul ööl, kui hinges tundus käsitamatult igav ja tühi.

„Eks ole minagi „mässaja"!" naeratas Remmelgas kibedalt. „Mõtlesin palju teha, kui koolmeistriks sain. Kuid mis sa teed, kui käed-jalad kinni! Igal sammul seisid mul inspektor ja pastor, käskkirjad ning keelud ees. Saadeti ühest kohast teise kui pidalitõbist. Ära tahtis neelata kogu see mülgas. Sain viimaks aru, et ei suuda siis rahvale valgust anda, kui sa ei t o h i, kui seda ei t a h e t a. Siis hakkasin teistmoodi tööle ja... nüüd olen siin..."

Mõttes lamasid mehed vangimaja õlgkotil, kuhu imelik saatus oli nad kõrvu pannud.

Hämar on vangla, igav ja tuim ta elu. Kõik igatsused kustuvad, inimene vajub ikka madalamale ja madalamale. Igav on nii elada, — päevad ööde ja ööd päevade taolised. Siis ootad muutust, — kas või ka halvema poole, — kui see aga muutus on.

Vangid ootasid, ja muutused tulid.

Remmelgas, kes nõnda armastas vabadust ja valgust, saadeti kaugele põhja poole, kus on nii külm, et seal ka kõige palavamad soovid peavad jahtuma.

Põline põhjamaa mets kohab lõpmatut lugu kõigest sellest, mis ta oma pikal eal on näinud. Aga ühe uue loo teab ta nüüd: see on lugu neist elujulgeist inimesist, kes taigas teeta ja sihita ümber uidavad või kaugelt külmade maalt läbi taiga oma vangikohast lõuna poole põgenevad...

Ühel hommikul koidu eel toodi ka kandimees vanglast välja, ja inimene, kes kogu oma eluaja oli maad igatsenud, sest et ta

mitte jänes polnud, kes haavakoorest elab, sai viimaks ometi maad, ometi kord!

Seitse jalga pikkuselle,
neli jalga lai — — —
— — — — — — — —

Ei, ei, kes neile nii palju maad andis: neid aeti kolm meest ühte hauda . . .

1903—1906.

JÄRELSÕNA

Sajandeid on seda rahvast kutsutud maarahvaks. Niisama sajandeid pole maa, mida see rahvas palgehigis haris, temale kuulunud. See oli härraste oma ja talupoeg vaid pärisori, kelle vaeva vilja teised korjasid. „Härraste taevas, pappide paradiis, talupoja põrgu," — seda oli Baltimaa põlisest ajast.

Siis — juba enam kui saja aasta eest — „vabastati" küll talupoeg. Kuid ta sai ainult lindpriiks, ilma maata või muu elamiseelduseta. Tekkis vaid suur odava tööjõu kaader, kellel polnud kuhugi minna. Nii pidi ta jääma endiselt võõrale maale ja tasuma selle harimise õiguse eest ränga teoorjusega.

Pool sajandit hiljem võisid üksikud osta kohad ja hakata omakord maatamehi ekspluateerima. Kuid valdav enamik jäi endiselt tuule peale. Ühed rentisid mõisa- ja kroonumaad, orjates kõrgele kruvitud rendiraha. Teised — kantnikud-popsid-pobulid — tasusid otsese tööga just samuti kui teoorjuse ajal. Kolmandad aga — ja neid oli kõige rohkem — jäid täitsa maata proletariaadi seisukorda. Ükskõik, kas nad olid mõisamoonakad, talusulased või päevatöölised, kuid mingeid väljavaateid neil polnud. Sajandi lõpu põllumajanduse kriisiaegadel proletariseerus veel palju neidki, kes ääretu pingutusega olid vahepeal tõusnud kehvik-omanikeks või -rentnikeks.

See oli lühiülevaade „maarahva" sajaaastasest maatragöödiast. Kui selle aja jooksul miski laiu rahvahulki pinevil hoidis, siis oli see mõte maast. See oli nagu sisemine miilang, mis lakkamatult lõõmas. Ja vajati vaid väiksematki lootussädet, et see mõte aeg-ajalt jälle sõnuks sai ning kas või meeletuilegi tegudele põhjust andis.

40-ndail aastail tõusis Lõuna-Eestis suur „vene usku" mineku tuhin. Õieti arusaamatu nähtus, arvestades eestlase vähest alluvust massipsühhoosidele. Kuid täitsa arusaadav, kui teada, et kaasas usuvahetuse agitatsiooniga käis ka kõmu, et „tsaari-usku" siirduja saab maad ning muid soodustusi. Küll tõrjuti ametlikult need lootused tagasi, kuid meeleheites massid kuulsid vaid seda, „mille järele nende kõrvad sügelesid". Nii rasked olid teoorjuseaegsed sotsiaalsed ja õiguslikud olud, et igast lootuse-õlekõrrest kinni haarati. Tunduv protsent rahvast siirdus vene usku, aga maa jäi muidugi saamata.

Mida kibedam oli orjus võõral maal, seda drastilisemaid massi vastusamme esines. Tunneme spontaanseid vastuhakuprahvanguid — Pühajärve, eriti aga Mahtra „sõda", mida Eduard Vilde on nii laiaulatuslikult kirjeldanud. Muidugi osutusid need niisama lootusetuiks, kui oli olnud usk keskvõimude vastutulelikkusesse. Ja kui enam miski ei paistnud aitavat, siis

langeti juba lausa müstiliste psühhooside paelu. Nii tunneme ka Maltsveti järelkäijate lugu, kes nädalate kaupa ootasid Tallinna lähedal mingit valget laeva, et rännata Kaananimaale, mis jookseb piima ja mett...

Tegelikult osutuski väljarändamine ainsaks vahendiks, mis leevendas ometi mõningal määral seda maanälga. Sise-kubermangudes, Lõuna-Venes ja Siberis saadi siiski soodsamalt maad, liiatigi puudus seal balti paruni feodaalne vägivald. Kuid sise-kubermangude viletsaid hingemaaolusid idealiseeris hädas olev mass ometi üle igasuguse piiri. Ja mõnegi väljarändaja käsi käis niisama, nagu jutustab sellest Juhan Weitzenberg oma populaarses „Laksi Tõnises". Lugu lõppes, nagu teame, sellega, et

Seitse jalga pikkuselle,
Neli jalga lai,
Maatükk Laksi Tõnisele
Viimaks antud sai.

Siin on, armas Laksi Tõnis,
Sinu hingemaa...

Möödunud sajandi teise poole ja selle sajandi alguse eesti kirjandus ning ajakirjandus tegeles pidevalt väljarändamise küsimusega. Selles väljendus ühteviisi nii rahva aus hoiatamine õnnetute seikluste eest kui ka odava maatööjõu kohal hoidmise püüe...

Inimese orjamine võõral maal ja tema ekspluateerimine maa abil jäi aga endiseks. Seda ei kõrvaldanud kodanlikud revolutsioonid, valitsuste vahetumised ega seadusandlikud lippimised-lappimised. See küsimus leiab lahendust vaid siis, kui maa on tõeliselt nende valduses, kes teda harivad. Sellesse arenemisjärku oleme jõudnud aga alles nüüd, pärast sotsiaalset revolutsiooni.

*

See maaigatsuse õhkkond ümbritses mind ennastki kõigil mu kasvuaastail. Kus aga mõisamoonakad, kantnikud või talusulased kokku tulid, seal langes ikka sõnu ka võõra orjusest, maanäljast ja sellest pääsmise lootusist. Maa, mida näis olevat nii palju, oli ometi kitsas inimeste äraelamiseks... See tunne sööbis alateadvusse ammu enne, kui oli mingit teadlikku käsitust üldiselt valitsevast sotsiaalsest ülekohtust.

Koolipoisina tegin igal suvel pikki jalarännakuid, et tundma õppida rahvaelu ja -keelt, näha maad võimalikult mitmekülgselt. Eriti palju liikusin ringi Tartu- ja Võrumaal, enamasti hea õnne peale. Nii rändasin 1903. aasta hilissuvel jälle Võrumaal ja sattusin ligikaudu samasugustel asjaoludel ööbima ühe kantniku poole, nagu on jutustatud kooliõpetaja Juhan Remmelgast „Hingemaas".

Mis ma sel ööl kantniku pool nägin ja kuulsin, see ei ununenud enam. Rännakult tagasi jõudnud, püüdsin kohe seda paberile panna. Kirjanduslikuks

eeskujuks oli mul tollal sajandite vahetusel valitsev kriitiline realism, eriti Ernst Särgava „Paised". Nii püüdsin siis minagi anda tõepärase pildi maaharija äärmuslikul ekspluateerimisel põhjenevast armetust olukorrast. Minu käsitlusobjektiks sai just kantnik, kes kord oli talurentnik olnud, nüüd kandikoha teoorjusele sunnitud, kuid lõpuks moonakapõlve enese ees nägi. Sellise vahetüübi saatus peegeldas kõige paremini tollal maal toimuvat proletariseerumisprotsessi.

Kuid mu lugu lõppes seekord siiski juba viienda peatükiga. Jah, olin andnud pildi maakehviku masendavast olukorrast, kuid mis edasi? Millised väljavaated oleksid selle parandamiseks? Mida peaks tegema, et kaoks see kisendav ülekohus? Seda ei teadnud kantnik — peale ebamäärase lootuse „kroonumaale", ega teadnud mina oma tookordses arenemisjärgus. Ja nii jäi ka mu jutt lõpetamata ning avaldamata.

Möödus paar aastat. Need olid aastad, mil halisemise ühiskondlike väärnähtuste puhul asendas peagi revolutsiooniline teadlikkus. Ärkasid üksikud, ärkas mass. Liikusin jälle maal ringi — juba agitatsiooni eesmärgil — ja nägin: ei oodatud enam müstilisi laevu, ei ülemuse heldust ega kehtiva korra lappimist. 1905. aasta revolutsiooni peamiseks tõukejõuks maal oli ikkagi maaküsimus. Revolutsioon ise lämmatati küll veriselt, kuid mass oli pärast seda ometi hoopis teadlikum kui enne seda.

Siis kohtasin kesktalvel 1905/1906 Tallinna Toompea vanglas mitutki maakehvikut, kes agraarrahutusist osa olid võtnud. Jah, kord olid nad unistanud Siberisse väljarändamisest nagu ainsast pääsmisest kodumaa feodaalseist oludest. Nüüd ootaski ees Siberi tee, kuid hoopis teisiti! See oli põrutav kogemus nende tööorjade elus: viimaks ometi oli revolutsiooniline tõde neile selgunud, kuid seegi osutus kasutuks. Vähemalt esialgu...

Vanglast vabanenud ja salaja Peterburi asunud, kirjutasin seal 1906. aasta kevadtalvel oma jutustuse viimse peatüki. Nüüd võisin neile mõttekäikudele juba mingi loogilise punkti panna. Sellekohaselt muutsin ka mõnd varasemat osa. Nüüd kujutlesin Juhan Remmelgat rahvasõbrana, kes esialgu arvab ainult heade ja humaansete soovidega võivat sotsiaalseid vastuolusid võita, kuid siis praktilises tegevuses jõuab revolutsioonilise toimingu paratamatuse mõistmisele. Nii kantniku armetu elujärje kui Remmelga arengu kirjelduse tagamõte oli teadlikult agitatsiooniline.

Kevadel 1906 tulin jälle salaja Tartu, ja seal ilmus siis ka Noor-Eesti kirjastusel „Hingemaa" — mu esimene iseseisev raamatuke. Trükk oli tolle aja kohta võrdlemisi suur — ligi 3000, kuid vastuvõtt ka hea, nii et väljaanne aasta jooksul lõpule müüdi. Oli väga kahtlane, kas teost lastakse levitada, juba ta „ärritavate" illustratsioonide tõttu, mis olin kogunud mitmesuguseist väljaannetest, kuid tekstile vastavalt. Kuid ainult Rakveres korjati raamat ära ja alustati protsess. Sel puhul pidi kirjastus laskma kogu teose vene keelde tõlkida. Lõpuks aga rauges seegi tagakiusamine.

Hiljem on „Hingemaa" väga mitu korda ilmunud — mu teoste kogudes, iseseisvalt ja lugemikes. M. s. avaldati ta iseseisva raamatukesena ka Leningradis a. 1923 — eesti koolidele määratud „Ilukirjanduse seeria" esimese numbrina. Peale selle on ta ilmunud vene-, läti- ja soomekeelses tõlkes.

Nüüd ilmub see mu noorpõlve teos — täpselt 35 aastat pärast esmatrükki — hoopis teissugustes oludes. Tema agitatsiooniline ülesanne on kadunud, sest need kisendavad sotsiaalsed vastuolud, mille vastu ta püüdis võidelda, on ise kadunud. Nüüd on ta ülesandeks vaid uuele põlvele osutada, kui masendav oli tõeliselt see minevik, mille varemeile me rajame oma sotsialistlikku tulevikku.

Veebruar 1941. Fr. Tuglas.

PÕIMUSARI NR. 1

Vastutav toimetaja J. Aavik. Korrektor A. Miller. Kunstiline toimetaja M. Laarman. Tehniline toimetaja H. Treumann. Laduda antud: 21. II 1941. Trükki antud: 13. III 1941. Trükitähtede arv trükipoognas: 31,92 tuh. Trükipoognate arv: 3. Autori arvutuspoognate arv: 1,3. Kirjastuse arvutuspoognate arv: 1,65. Trükiarv: 3150 eksemplari. Kaust: A5. Paber: 61 : 86 cm $^{1}/_{32}$. Trükikoja tellimise nr. 342. MB-2797. Trükikoda: „Punane Täht“, Tallinn, Pikk tänav 54/58.

Фридеберт Туглас. Душевой надел. Печатано на эстонском языке. ГИЗ Педагогическая Литература, Таллин. Типография „Пунане Тэхт“, Таллин, улица Пикк 54/58.

RBL 2.– 1,60
A A
12031
147558 i